

УДОСКОНАЛЕННЯ ПРАВОВИХ ОСНОВ ГУМАНІЗАЦІЇ ВИКОНАННЯ ПОКАРАННЯ У ВИДІ ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ

У даній статті досліджується кримінально-виконавче законодавство та аналізується стан практичної реалізації при виконанні покарання у виді позбавлення волі на міжнародно-правових стандартах з прав людини. Дається висновок про необхідність подальшого удосконалення кримінально-виконавчого законодавства і вносяться відповідні пропозиції.

Ключові слова: кримінально-виконавче законодавство, покарання у виді позбавлення волі, міжнародно-правові стандарти з прав людини, поводження із засудженими.

В умовах розбудови демократичної, соціальної, правової держави проблема прискорення реформування кримінально-виконавчої системи, приведення її у відповідність до міжнародних стандартів з прав людини і поводження із засудженими має досить велику актуальність. Разом з тим законодавство кримінально-правового комплексу недостатньо враховує положення Конституції України, міжнародних норм, особливо у сфері виконання покарання у виді позбавлення волі.

Аналізуючи стан виконання покарання у виді позбавлення волі, поводження із засудженими в Україні, варто наголосити, що навіть з прийняттям у 2003 році Кримінально-виконавчого кодексу України (далі – КВК України) ситуація в цій сфері суттєво не покращилася і кримінально-виконавче законодавство потребує подальшого вдосконалення і гуманізації. Варто погодитися з думкою С.Г. Пепеляєва, що «тільки той закон дійсно слугує зміцненню законності, який спрямований на посилення охорони прав і свобод громадян, подальшу гуманізацію всіх сфер життя суспільства» [1, с. 9].

Проблематика інституту покарання, гуманізації кримінально-виконавчої системи та законодавства завжди привертала і продовжує привертати увагу науковців. Окремі аспекти цих проблем досліджувались у наукових працях таких учених, як М.І. Бажанова, І.Г. Богатирьова, В.О. Глушкова, Т.А. Денисової, О.Г. Колба, В.О. Корчинського, В.А. Львовичкіна, А.Х. Степанюка, М.О. Стручкова, І.С. Яковець та інших. Разом з тим, незважаючи на значний внесок зазначених науковців, кримінально-виконавче законодавство України потребує подальшого дослідження, особливо це стосується норм, які регулюють виконання і відбування покарання у виді позбавлення волі та поводження із засудженими.

Недостатньо враховані в законодавстві положення Конституції України, міжнародних норм і стандартів, що не сприяє євроінтеграції України, покращенню ситуації з дотриманням прав людини, засудженої до позбавлення волі.

Відтак мета цієї статті полягає в дослідженні норм кримінально-виконавчого законодавства, що регулюють виконання і відбування покарання у виді позбавлення волі, аналіз стану їх практичної реалізації та міжнародно-правових стандартів з прав людини і поводження із засудженими.

Увага міжнародно-правовим стандартам у сфері виконання кримінальних покарань почала приділятися порівняно недавно в Україні. Це стосується і впровадження їх в законодавство і практику діяльності органів і установ виконання покарань. За радянських часів вони майже не висвітлювались в науковій літературі, за виключенням окремих статей О.І. Бажанова, І.Б. Ускової, М.А. Стручкова та інших. Були відсутні норми щодо обов'язковості приведення радянського законодавства, в тому числі у сфері виконання кримінальних покарань, у відповідність з міжнародними стандартами. Склалася ситуація, коли існували і застосовувались норми, що суперечили численним міжнародним документам, ратифікованим СРСР [2, с. 6]. У 1989 році в Україні вперше були зроблені витяги з Мінімальних стандартних правил поводження з ув'язненими і опубліковані в якості рекомендацій працівникам виправно-трудоустанов [3, с. 30-39].

Правовою основою кримінально-виконавчого законодавства є Конституція України (зокрема, ст. 92 Конституції України встановлює, що виключно законами України визначаються організація й діяльність органів і установ виконання покарань, тільки законом оголошується амністія; ч. 3 ст. 63 встановлює, що засу-

джений користується всіма правами людини і громадянина, за винятком обмежень, які визначені законом і встановлені вироком суду; ст. 106 закріплює, що до компетенції Президента України відноситься здійснення помилування). Основним нормативно-правовим актом, що регламентує порядок і умови виконання та відбування кримінальних покарань, є КВК України.

В ч. 1 ст. 1 КВК міститься положення, що метою кримінально-виконавчого законодавства є «запобігання тортурам та нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню із засудженими», це впливає з Конвенції проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження й покарання. В ст. 8 КВК України визначено, що засуджені мають право на гуманне ставлення до себе, повагу гідності, властивої людській особистості. Важливими, з точки зору гуманізму, є положення ч. 2 ст. 7 КВК про те, що держава бачить у засудженому перш за все людину, наділену правами і обов'язками; ч. 2 ст. 102 КВК положення, що режим у колоніях має зводити до мінімуму різницю між умовами життя в колонії і на свободі, що повинно сприяти підвищенню відповідальності засуджених за свою поведінку і усвідомленню людської гідності. Як бачимо, ці положення спрямовані на гуманізацію кримінально-виконавчої системи України і відповідають міжнародним стандартам з прав людини. Однак, національне законодавство потребує подальшого дослідження, так як не повною мірою відповідає таким стандартам, а також існують проблеми практичної його реалізації.

На відповідність положень КВК Основному Закону у ст. 2 встановлюється, що кримінально-виконавче законодавство складається з чинних міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України (Виправно-трудоий кодекс України не містив такої статті). Закон України «Про міжнародні договори України» закріплює, якщо міжнародним договором України, який набрав чинності в установленому порядку, встановлено інші правила, ніж ті, що передбачені у відповідному акті законодавства України, то застосовуються правила міжнародного договору. Хоча КВК України і повинен ґрунтуватися на Конституції і загальноновизначених принципах і нормах міжнародного права, орієнтувати правозастосовчу практику на необхідності дотримання принципів законності, рівності, гуманізму і враховувати їх у правотвірчій діяльності, він містить багато недоліків і проблем у цьому напрямі. Серед них, незрозумі-

лим є відсутність у Кодексі (зокрема в ст. 2 КВК України) вказівки, що він ґрунтується на Конституції України?! [4, с. 6] У зв'язку з цим, вважаємо за необхідне прийняти відповідні зміни і виправити ситуацію.

З метою приведення норм КВК України відповідно до ст. 9 Конституції, ст. 9 і 19 Закону України «Про міжнародні договори України», виконанням Україною вимог Ради Європи, пропонуємо внести відповідні зміни та доповнення в КВК України. Статтю 2 КВК України «Кримінально-виконавче законодавство України» викласти у такій редакції: «1. Основу кримінально-виконавчого законодавства України становить Конституція України. Основним актом кримінально-виконавчого законодавства України є Кримінально-виконавчий кодекс України. Актами кримінально-виконавчого законодавства також є інші закони України та підзаконні акти, які приймаються відповідно до Конституції України та цього Кодексу. 2. Кримінально-виконавче законодавство і практика його застосування ґрунтується на загальноновизначених принципах і нормах міжнародного права та міжнародних договорах України, які є частиною національного кримінально-виконавчого законодавства України, на суворому дотриманні гарантій захисту від тортур, насилля та нелюдському або такому, що принижує гідність поводженню із засудженими. Якщо у чинному міжнародному договорі України, укладеному у встановленому законом порядку, містяться інші правила виконання покарань і поводження із засудженими, ніж ті, що встановлені відповідним актом кримінально-виконавчого законодавства, застосовуються правила відповідного міжнародного договору України. 3. Кримінально-виконавчі відносини регулюються однаково на всій території України».

Вважаємо за необхідне скасувати обмеження короткострокових побачень для засуджених взагалі і збільшити максимально допустиму кількість тривалих побачень. Адже, обмеження цього права необґрунтоване, а лише посилює покарання та не сприяє підтриманню корисних зв'язків засуджених із зовнішнім світом, що в свою чергу не відповідає міжнародно-правовим актам. Так, ч. 1 ст. 43 Європейських в'язничних правил закріплює: «В'язні повинні мати можливість спілкуватися з їхніми сім'ями та з урахуванням вимог виправлення, безпеки та порядку особами або представниками позав'язничних організацій, а також вони повинні мати можливість бачитися з цими особами якнайчастіше» [5, с. 238]. Контакти з рідними і близькими ма-

ють важливе значення для досягнення виправлення і ресоціалізації засуджених, спрямовані на мінімізацію негативних наслідків ізоляції. Пропонуємо викласти у такій редакції: абзац 3 ч. 1 ст. 138: «одержувати короткострокові побачення без обмежень і один раз на місяць – тривале побачення»; абзац 3 ч. 1 ст. 139: «одержувати короткострокові побачення без обмежень і один раз на два місяці – тривале побачення»; абзац 3 ч. 1 ст. 143: «одержувати короткострокові побачення без обмежень і один раз на місяць – тривале побачення».

Стаття 45 Конституції України закріплює право кожного працюючого на щорічний відпочинок. Згідно з положеннями Європейських в'язничних правил програми виправного впливу повинні передбачати умови надання відпустки з місць позбавлення волі і з метою зміцнення сімейних стосунків та ресоціалізації засуджених до позбавлення волі запровадити щорічні оплачувані відпустки з можливістю виїзду за межі колонії. Виходячи з цього, потрібно розширити категорії осіб, які мають право на таку відпустку, а саме: надати право на відпустку засудженим, які перебувають у виховних колоніях. Пропонуємо внести зміни до ст. 111 КВК України, ч. 4 цієї статті викласти у такій редакції: «Засуджені, які працюють та перебувають у виправних колоніях мінімального рівня безпеки з полегшеними умовами тримання та виховних колоніях, мають право на щорічний короткочасний виїзд за межі колонії тривалістю 14 календарних днів».

Існують проблеми практичної реалізації декларованих в законодавстві прав засуджених, задоволення яких засвідчує дійсне виконання країною зобов'язань поважати людську гідність засудженого, зокрема: декларується право засудженого на особисту безпеку (колонійська система з відділеннями по 75-130 осіб не може його забезпечити); забезпечення відповідним житлом (норма житлової (камерної) площі складає в середньому три квадратні метри на особу, а в європейських країнах – 8-12 кв.м. на одного ув'язненого); забезпечення трудової зайнятості засуджених (непрацюючі в місцях позбавлення волі не мають заробітку і, таким чином, позбавлені можливості придбавати продукти харчування, предмети першої необхідності, отримувати додаткові медичні послуги та інше); медичне забезпечення (нестача медикаментів, медичного обладнання [6, с. 564]).

Європейські в'язничні правила у п. 3 закріплюють, що «метою режиму поведження з ув'язненими особами є підтримання їхнього здоров'я

та почуття особистої гідності». Однак, як справедливо зазначив А.Х. Степанюк, на практиці такий режим не «спрацьовує» як засіб виправлення і збереження здоров'я засуджених [7, с. 34]. І наводяться дані, які підтверджують це на прикладі Російської Федерації. Хоча, така ж ситуація і в Україні, де захворюваність на туберкульоз за даними Міністерства охорони здоров'я України в пенітенціарній системі за всіма показниками у 47 разів вище за середні по країні [8]. Кількість осіб, що померли у місцях позбавлення волі, зростає. Окрім хвороб, причинами смертності є незадовільне харчування і медична допомога. Лікарні у виправних колоніях неспроможні повністю захистити від захворювань і здійснювати їх попередження. І виникає питання, чи випадково дане положення Європейських в'язничних правил не знайшло своє закріплення в ст. 102 Кримінально-виконавчого кодексу України, що присвячена питанням режиму у колоніях та його основним вимогам?! Тому про дієвість режиму у колоніях і відповідність його принципу гуманізму в Україні важко говорити.

На підставі викладеного можна зробити висновок, що існує велика розбіжність між фактичною ситуацією щодо поведження із засудженими до позбавлення волі і теоретичними положеннями міжнародних стандартів та національного законодавства з цих питань. Вважаємо, визначальними мають стати цивілізовані положення, які встановлюють, що поведження з засудженими до позбавлення волі має бути людським. Адже засуджені, не дивлячись на покарання, залишаються людьми і ніхто не має право, зокрема держава, на позбавлення їх природних прав, на жорстоке поведження з ними. З метою вдосконалення чинного кримінально-виконавчого законодавства, приведення його відповідно до міжнародно-правових стандартів з соціальними цінностями цивілізованого суспільства пропонуємо внести зміни до статей 2, 102, 138, 139, 143 КВК України.

Таким чином, запропоновані зміни до кримінально-виконавчого законодавства мають усунути ті недоліки законодавства, що призводять до порушення прав людини при виконанні покарання у виді позбавлення волі, та про які зазначається у доповідях і звітах органів державної влади, міжнародних організацій та вітчизняних правозахисних організацій.

Література

1. Пепеляєв С.Г. Європейський правовий гуманізм: Автореф. дис...канд. юрид. наук./ С.Г. Пепеляєв. – К., 2005. – 21с.
2. Львовичкін В.А. Нормативно-правові та організаційні засади забезпечення реалізації в Україні міжнародних стандартів з прав і свобод

засуджених до позбавлення волі: Автореф. дис.... канд.юрид. наук. / В.А. Львовчкін. – К., 2002. – 18 с.

3. Рудник В. І. Отрицательные последствия применения уголовного наказания в виде лишения свободы и комплексный подход к их нейтрализация : метод. рек. в помощь практ. работникам исправительно-трудовых учреждений / В. І. Рудник. – К. : ГУИД МВД УССР, 1989. – 41 с.

4. *Кримінально-виконавче* законодавство України. Кримінально-виконавчий кодекс України. Нормативно-правові акти / Упоряд.: В.С. Ковальський, Ю.М. Хахуда. – К.: Юрінком Інтер, 2005. – 432 с.

5. *Права людини і професійні стандарти для працівників пенітенціарної системи в докумен-*

тах міжнародних організацій / [упоряд. Т. Яблонська]. – К : Сфера, 2002. – 296 с.

6. Рудник Т.В. Принцип гуманізму в міжнародних стандартах і в поводженні із засудженими до позбавлення волі // *Держава і право: Збірник наукових праць. Юридичні і політичні науки. Випуск 41.* – К.: Ін-т держави і прав ім. В.М. Корецького ПАН України, 2008. – С. 564.

7. Степанюк А.Х. Втілення міжнародних стандартів у практику діяльності кримінально-виконавчої системи України / А. Х. Степанюк, І.С. Яковець. – Харків : Кроссруд, 2007. – 184 с.

8. *Туберкульоз – медико-соціальна і політична проблема влади та громадянського суспільства*//http://www.moz.gov.ua/ua/main/comaids/ca_anpb/.

Т.В. Рудник

Совершенствование правовых основ гуманизации исполнения наказания в виде лишения свободы.

В данной статье исследуются уголовно-исполнительное законодательство в сфере исполнения и отбывания наказания в виде лишения свободы. Анализируются состояние его практической реализации и международно-правовых стандартов прав человека и обращения с заключенными. Делается вывод о необходимости дальнейшего совершенствования уголовно-исполнительного законодательства и вносятся соответственные предложения.

T. V. Rudnyk

Legislation improvement concerning execution and serving punishment as depriving of will

In this article an author makes the research of criminal executive law. Analyses herself its practical realization concerning execution and serving punishment as depriving of will and international law standards. An author gives a conclusion about necessity of further criminal executive legislation improvement and moves the correspondent proposals.